

Çeviri Sosyolojisi Işığında Engelli Çevirmenler: Fenomenolojik Yaklaşım ile Görünmeyeni Görünür Kılmak*

Translators with Disabilities in the Light of the Sociology of Translation: Making the Invisible Visible with the Phenomenological Approach

Araştırma/Research

Burcu TAŞKIN , Emine BOGENÇ DEMİREL*****

** Öğr. Gör., Kırklareli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Mütercim Tercümanlık Bölümü,
burcutaskin06@gmail.com, ORCID ID: orcid.org/0000-0002-7647-8305

*** Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü,
emine.bodem@gmail.com, ORCID ID: orcid.org/0000-0001-6995-2198

ÖZET

Engelli bireylerin gelişen teknoloji ile geleneksel olarak istihdam edildikleri mesleklerden farklı alanlara yöndikler; ancak bu alanlarda ayrımcılıkla karşılaştıkları gözlemlenmiştir. Bu mesleklerden biri de çevirmenliktir. Engelli çevirmenlerin mesleki alanda nasıl konum aldıklarına vurgu yapan bu çalışma, Çeviri sosyolojisi ve Pierre Bourdieu'nün kavramlarından yararlanarak Fenomenolojik yaklaşımı araç edinmiştir. Çeviri sosyolojisi, çeviri pratiğine dahil olan bütün eyleyicileri ilişkisellik içinde inceler; Fenomenolojik yaklaşım ise bireylerin deneyimlerine ışık tutarak onları görünür kılar. Bunu gerçekleştirmek için de sahanın sesine kulak vermek gerekir. Bu araştırmada görme ve ortopedik engelli beş çevirmen ile derinlemesine yüz yüze görüşmeler yapılmış; kaydedilen görüşmelerin çeviri yazıları incelendikten sonra iki tema öne çıkmıştır. Bu temalardan biri engelli çevirmenlere işverenlerinin ve akademik eğitimleri sırasında öğretim elemanlarının gösterdiği ön yargılı yaklaşımlardır. Bu ön yargı beraberinde ayrımcılığı getirerek engelli çevirmenlerin yeterli mesleki eğitimden yoksun kalmalarına sebep olmaktadır. Diğer tema ise başta Bilgisayar Destekli Çeviri (BDÇ) araçları ve ders materyalleri olmak üzere engelli çevirmenlerin önlerindeki erişilebilirlik engelidir. Erişilebilirliğin kamuya açık bütün kurumların yerine getirmesi gereken bir zorunluluk olmasına rağmen engelli çevirmenlerin hem eğitimleri hem de çalışma hayatları sırasında erişilebilirlik engeline takıldıkları ortaya çıkmıştır. Bu çalışma,

* Bu çalışma Yıldız Teknik Üniversitesi Diller ve Kültürler Arası Çeviribilim Programında Prof. Dr. Emine Bogenç Demirel danışmanlığında yürütülen *Engelli Çevirmenlerin Mesleki Alandaki Konumları ve Bourdieu Çözümleri* başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

engelli çevirmenlerin alandaki dezavantajlı konumları ve karşılaştıkları sorunları görünür kılarak akademi ve sektörde farkındalık yaratmayı amaçlamaktadır. Çevirmenlik eğitimi ve mesleği önündeki engellerin kaldırılmasıyla şimdiye kadar yalnızca belli başlı alanlarda istihdam edilen engelli bireylerin yetenekleri ve eğitimleri doğrultusunda istedikleri mesleklerde çalışmalarının da önu açılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Çeviri sosyolojisi, engelli çevirmenler, Fenomenolojik yaklaşım, Bourdieu, habitus

ABSTRACT

It has been observed that persons with disabilities are turning to professions other than they have traditionally been employed; however, they have been increasingly subject to discrimination. One of these new professions is translatorship. This study underlining how translators with disabilities take position in the professional field utilizes the sociology of translation and the concepts of Pierre Bourdieu while applying the phenomenological approach. The sociology of translation investigates all actors taking part in the practice of translation in relationality; whereas phenomenological approach sheds light to the lived experience of individuals and makes these experiences visible. It is of utmost importance to do a field study to achieve this. In the framework of this study, we conducted face to face in-depth interviews with five translators with a visual or orthopedic disability. Analyzing the transcripts of the recorded interviews, we have brought two main themes to the foreground. The first theme is concerned with the prejudiced approach of the employees and professors towards the translators with disabilities. This prejudice brings along discrimination, which causes translators with disabilities to be deprived of the necessary professional training and knowledge. The other theme is the barrier of accessibility including but not limited to Computer-Aided Translation Tools (CATT) and course materials. Although accessibility is a legal obligation to be fulfilled by all institutions open to the general public, it has been concluded that translators with disabilities come across the accessibility barrier during both training and employment. This study aims to make their disadvantageous position and problems they encounter in the field visible as well as raise the awareness of both the academia and the sector. Thus, translators with disabilities who have been employed only in certain positions so far will be able to find the opportunity to be employed in any profession they choose in line with their training and abilities.

Keywords: The sociology of translation, translators with disabilities, phenomenological approach, Bourdieu, habitus

1. Giriş

Türkiye’de yaklaşık dokuz milyon engelli birey olduğu tahmin edilmektedir. Kamu kurumlarında ve özel sektörde istihdam edilenlerin sayısı ise sadece 32 bin civarındadır. Engelli bireylerin insan onuruna yaraşır şekilde toplumsal hayatın bir parçası olarak yaşamaları için onların iş gücüne katılımı sağlanmalıdır. Bu sayede yaşam standartları yükseleceği gibi engelli bireylerin yüksek oranlı istihdamı, ülke kalkınmasına da katkı sağlayacaktır.

Yakın geçmişe bakıldığında, Türkiye’de engelli bireylerin belli başlı mesleklerde çalıştıkları, bireysel başarı gösterenler haricinde farklı meslek dallarında istihdam edilmedikleri söylenebilir. Burada, engelli bireylerin yetenek, deneyim ve eğitimlerine bakılmaksızın santral memuru veya temizlik görevlisi gibi işlerde çalıştırıldıklarını

söylemek yanlış olmayacaktır. Bu durumun sebepleri başka çalışmaların konusu olmakla birlikte; gelişen teknoloji sayesinde engelli bireylerin istedikleri alanda eğitim alabilme ve istedikleri mesleklerde çalışabilme özgürlüğünü nispeten de olsa elde edebildiklerinin altı çizilmelidir.

Bu mesleklerden biri de çevirmenliktir. Bilgisayar teknolojilerinin yaygınlaşmasından önce görme engelli bireylerin çevirmenlik eğitimi almaları ve yazılı çeviri yapmaları imkânsız gibi görünürken, bu teknolojiler sayesinde, ekran okuyucu yazılımlar kullanarak artık eğitim alabilmekte ve dünyanın her yerinde çevirmen olarak çalışma imkânı bulabilmektedirler. Eski binalara bile kolaylıkla entegre edilebilen asansörler veya akülü tekerlekli sandalyeler sayesinde ortopedik engelli bireyler daha kolay hareket edebilir duruma gelmişlerdir. Bu gelişmelerin hâlâ istenilen boyuta ulaşmamış olduğu göz önünde bulundurularak, ortopedik engelli bireylerin de çevirmenlik eğitimi alabildikleri ve bu meslekte görünür olmaya başladıklarını söylemek yanlış olmaz. Yine de diğer meslektaşlarına oranla geri planda kaldıkları ve toplumun sağlamcı tutumu yüzünden engelli çevirmenlerin pek çok imkândan faydalanamadıkları ortadadır. İşitme engelli işaret dili çevirmenleri, eğitim süreçlerinin ve konum aldıkları mesleki alanın farklı olmasından dolayı bu araştırmaya dahil edilmemişlerdir. Alanyazında, işitme engelli çevirmenleri çeşitli açılardan konu edinen çalışmalar bulunmaktadır.

Türkiye’de bu zamana kadar görme veya ortopedik engelli çevirmenler üzerine hiçbir çalışma yapılmamış olup Avrupa’da ise yalnızca görme engelli çevirmenler konusunda çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmaların sayısının 2015 yılından sonra arttığı gözlemlenmektedir. Bu alanda ilklerden biri, Cynthia J. Kellett Bidoli’nin “The Training of Blind Students at the SSLMIT-Trieste” (2003) başlıklı çalışmasıdır. Kellett Bidoli bu çalışmada Trieste Üniversitesi Mütercim Tercümanlık Bölümünde eğitim alan görme engelli öğrencilerin derslerdeki genel performanslarına odaklanmıştır. 2000’li yılların başlarında Bilgisayar Destekli Çeviri (BDÇ) araçlarının ve bilgisayar teknolojilerinin yaygın olmadığı göz önünde bulundurulduğunda, çalışmada görme engelli öğrencilerin yazılı çeviri yerine sözlü çeviriye odaklanacağı öngörülmüştür.

Kendisi de görme engelli bir çeviribilimci olan Wojciech Figiel’in Varşova Üniversitesi bünyesinde tamamladığı doktora tezinin konusu görme engelli çevirmenlerdir. Bu tez Lehçe dilinde yazıldığı için burada ele alınmamıştır; ancak Figiel’in bu konuda farklı yayınları da bulunmaktadır. “Teaching Translation and Interpreting to Students with Vision Impairments” (2015) başlığıyla yayınlanan çalışmasında Figiel, görme engelli öğrencilerin gören arkadaşlarının yardımı olmaksızın BDÇ araçlarını etkin biçimde kullanamadıkları sonucuna ulaşmıştır. Burada engelli çevirmenin bağımsızlığı ve BDÇ araçlarının erişilebilirlik sorununa vurgu yapılmıştır.

Figiel’in “Levelling the Playing Field with (In)accessible Technologies?” başlıklı bir diğer çalışmasında ise 15 Polonyalı görme engelli çevirmenle nitel araştırma yöntemlerine uygun olarak derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Görme engelli bireyler, çevirmenliğin erişilebilir bir meslek olduğunu düşünmektedirler (Figiel, 2018, s. 84). Bu çevirmenler, tam zamanlı bir asistan yardımıyla, tek başlarına olduğundan daha etkin çalışabildiklerini vurgulamışlardır. Ayrıca, BDÇ araçlarının erişilebilirliğinin de

artırılması gerekmektedir. Bu sayede çevirmenler sembolik ve ekonomik sermayelerini geliştirebileceklerdir (Figiel, 2018).

Silvia Rodriguez Vazquez ve Fiorenza Mileto, “On the Lookout for Accessible Translation Aids: Current Scenario and New Horizons for Blind Translation Students and Professionals” çalışmalarında, görme engelli bir öğrenci ile tek kişilik vaka incelemesi ve the RoundTable görme engelli çevirmenler e-posta grubu üzerinden 40 soruluk bir anket uygulamışlardır. Çalışmada, SDL Trados’un yeni versiyonlarının zaman içinde erişilebilirliğinin düştüğünü göstermişlerdir (Rodriguez Vazquez & Mileto, 2016, s. 123-129). Yine Rodriguez Vazquez, Fitzpatrick ve O’Brien görme engelli çeviribilim öğrencileri ile yürüttükleri “Is Web-Based Computer-Aided Translation (CAT) Software Usable for Blind Translators?” başlıklı başka bir çalışmada (2018), Matecat ve Memsources gibi web tabanlı BDÇ araçlarının JAWS gibi ekran okuyucu yazılımlarla uyumlu olmadığı için bu öğrencilerin diğerlerine kıyasla dezavantajlı konuma düştüklerini vurgulamışlardır.

Yukarıda sözü geçen çalışmalar Çeviri sosyolojisi bağlamında, nitel araştırma yöntemlerinden vaka incelemesi, derinlemesine görüşmeler ve anketler aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Bu makalenin konusu olan çalışmada ise yine nitel araştırma yöntemlerinden biri olan Fenomenolojik yaklaşım benimsenmiştir. Joseph Kockelmans’a göre Fenomenoloji terimine Kant’ın çalışmalarında rastlanılsa bile, Fenomenolojinin kavramlaştırılması Hegel’e dayanmaktadır. “Hegel’e göre Fenomenoloji, bilginin bilince görüldüğü halidir; kişinin anlık farkındalığı ve deneyimleri aracılığıyla algıladığı, hissettiği ve bildiklerini betimleme bilimidir” (Akt. Moustakas, 1994, s. 25). Heidegger’e göre fenomen sözcüğü Yunanca *phaino* sözcüğünden türemiştir; yani ışık tutmak, kendini kendi olarak göstermek anlamına gelmektedir. Bilinçte beliren şeyler fenomendir (Akt. Moustakas, 1994, s. 35). Ancak Fenomenolojik yöntemi irdelemek için Martin Heidegger’in hocası ve aşkın Fenomenolojinin kurucusu Edmund Husserl’e başvurmak gerekecektir. Aşkın Fenomenoloji şeylerin görüngüsünü; yani gördüğümüz şekliyle ve bilincimize görünen şekliyle fenomenleri inceleyen bilimdir. Fenomenlerin anlamlarını irdeleyerek deneyimin özünü anlamamızı sağlar (Moustakas, 1994, s. 59). Fenomenolojik araştırma yönteminde ise araştırmacı, fenomenin özüne inmek için katılımcıların deneyimlerinin ayrıntılarını sorgular. Emile Durkheim’a göre ise araştırmacı, toplumsal fenomenleri (social phenomena) “şeyler” olarak ele almalı ve incelemelidir (2013, s. 37). Böylece nesne ile özne arasındaki ayrım ortadan kalkar; nesnelere özne durumuna gelir (Durkheim, 2013).

Bu araştırmacının amacı, engelliliği bir fenomen olarak ele alarak Çeviri sosyolojisi aracılığıyla engelli çevirmenlerin mesleki alandaki konumlarına ışık tutmaktır. Bu sayede engelli çevirmenlerin ve çeviri öğrencilerinin yaşadıkları ayrımcılık ve güçlükler konusunda farkındalığın artırılması hedeflenmektedir.

2. Yöntemsel Yaklaşım

Araştırma nesnesi engelli çevirmenler olan bu çalışmanın yöntemsel yaklaşımından bahsetmeden önce engellilik kavramının açıklanması gerekmektedir. Türk Dil Kurumu, engelli sözcüğünü “vücudunda eksik veya kusuru olan” şeklinde tanımlamaktadır. Bu tanım tartışmaya açık olmakla birlikte, 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun’da (2005) ise engelli “fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duyuşsal yetilerinde çeşitli düzeyde kayıplarından dolayı topluma diğer bireyler ile birlikte eşit koşullarda tam ve etkin katılımını kısıtlayan tutum ve çevre koşullarından etkilenen birey” şeklinde geçmektedir. Türkiye’de engelliliğin bu şekilde tanımlanması çok geç kalmış olsa da olumlu bir gelişmedir ve tanımın Dünya Sağlık Örgütü tarafından hazırlanan işlevsellik, Yetiştirimi ve Sağlığın Uluslararası Sınıflandırılmasına (2001) uygun hâle getirildiği söylenebilir. Öte yandan Amerika ve Avrupa’da bu değişim 1970’lerde meydana gelen toplumsal hareketlenmeler sayesinde yaşanmıştır. İngiltere’de kurulan UPIAS (The Union of the Physically Impaired Against Segregation) platformunun 1972 yılında yayımladığı Engelliliğin Temel İlkeleri başlıklı bildirmede, yeti yitimi bulunan bireyleri “engelli” hâle getirenin, toplumdaki ayrımcılık, ön yargılar ve erişilebilirlik sorunu olduğu vurgulanmıştır. Böylece engellilik tıbbi bir durum olmaktan çıkarak toplumsal bir anlam kazanmıştır. Günümüzde ise Engellilik Araştırmaları (Disability Studies) akademik bir disiplin hâline gelmiş olup hem Türkiye’de hem de dünyada lisans ve lisansüstü düzeyde öğrenci kabul etmektedir.

Engelli çevirmenlerin mesleki alandaki konumlarını inceleyebilmek için Engellilik Araştırmalarının yanı sıra Çeviri sosyolojisine başvurmak gereklidir. Bu yöntemsel yaklaşım “ürünü toplumsal bir olgu olarak ele alır” ve “ürünün nasıl ortaya çıktığını” ve bu süreçte “arka planın nasıl işlediğini araştırır” (Bogenç Demirel, 2014, s. 403). Bu anlamda çevirmenin hangi koşullarda ürün ortaya koyduğu da yine bu yaklaşımın araçlarıyla irdelenebilir. Çeviri sosyolojisinde temel olarak Pierre Bourdieu’nün kavramları kullanılmaktadır. Bourdieu, pratiğin sosyolojisini inceler; çeviri alanına bir pratik olarak bakıldığında, sahanın sesinin ne denli önemli olduğunun altını çizer.

Bourdieu’nün alan kavramı, eyleyicilerin içinde konum aldıkları; bu alanı biçimlendirirken aynı zamanda alan tarafından biçimlendirildikleri evren, bir “sosyal dünya” ve “mikrokozmostur” (Bourdieu, 2013a, s. 67). Alanda sürekli olarak iktidar mücadelesi vardır. Bu mücadelede iktidar sahipleri, iktidarlarını korumaya çalışırken iktidar sahibi olmayanlar da bu olasılığı elde etmeye çalışırlar. Bu yüzden “her alan bir güç alanıdır” (Bourdieu, 2013a, s. 69). Bireyin alan içindeki eylemleri veya aldığı kararlar, geçmişinde edinmiş olduğu tecrübeler, eğitim, aile ve toplumdan gelen kültür, yaşam tarzı ve değerlerinden bağımsız olamaz. İşte, bireyin eylemlerini etkileyen bu faktörlerin tümü onun habitusunu oluşturur (Bourdieu & Wacquant, 2010, s. 117). Diğer bir deyişle, eyleyici, mücadeleli alan içindeki kararlarını habitusu çerçevesinde ve sermayesi yeterince alır. Bourdieu’nün sermaye kavramı, iktisattaki sermayeden çok da farklı değildir. Burada sermaye, eyleyicinin alan içindeki konumunu güçlendirir; iktidara yaklaşmasını sağlar. Sermaye aynı zamanda alandaki kuralları, düzeni ve çıkarları etkiler. Dört çeşit sermaye vardır: Parayla ilişki içindeki ekonomik sermaye; eyleyicilerin bilgi ve becerileri ile ilgili olan kültürel sermaye; alan içindeki eyleyicilerin diğer eyleyicilerle veya başka alanlardaki eyleyicilerle ilişkilerini öngören sosyal sermaye ve bütün bu sermaye

türlerini kapsayabilecek, eyleyicilerin her alandaki tanınmışlıklarını ve meşruiyetlerini belirleyen sembolik sermaye (Bourdieu, 2015, s. 233).

Bu kavramlardan yola çıkarak engelli çevirmenlerin çevirmenlik gibi mücadeleli bir alanda nasıl konum aldıklarını, ne gibi zorluklarla karşılaştıklarını, engelli olmayan meslektaşları ile bu konuda ne gibi farklılıklar yaşadıklarını ve en önemlisi, engellilik fenomenini bir çevirmen olarak nasıl deneyimlediklerini araştırırken Fenomenolojik yaklaşımdan faydalanılmıştır.

3. Uygulama: Sahanın Sesi

Bu çalışmada Fenomenolojik nitel yöntem kullanılmıştır. Fenomenoloji, tahminleri bir yana bırakarak ön yargıları ortadan kaldırmayı; bu sayede gündelik deneyimlerden kaynaklanan bilgiye, açık fikirlilikle ulaşmayı hedefler. Bunun için bilimdeki gelenekler, inançlar ve ön yargılar kadar, doğal dünyadaki alışkanlıklardan da uzaklaşmalıdır (Moustakas, 1994, s. 51).

Derinlemesine görüşmeler Fenomenolojik araştırma yaklaşımı için olmazsa olmazdır. Irving Seidman'a göre derinlemesine görüşmeler "başkalarının deneyimleri (lived experience) ve bu deneyimlerden yaptıkları çıkarımları anlamaya yönelik" bir yöntemdir (2006, s. 9). Fenomenolojik yaklaşımda derinlemesine görüşmelerden en yüksek verimi alabilmek için soruların açık uçlu olması gerektiği kadar, yarı yapılandırılmış olmasına da dikkat etmek gerekir. Yarı yapılandırılmış sorular her katılımcının özel durumuna ve deneyimine göre şekillendirilebilir. Araştırmacı, katılımcının özelliklerine göre takip soruları yöneltebilir, gerektiğinde diğer katılımcılardan farklı sorular da sorabilir (Cresswell, 2007; Seidman, 2006).

Nitel yöntemi benimseyen araştırmacılar araştırma nesnesinden uzak, ona tepeden bakan veya mikroskop altında inceleyen bilim insanları değildir. Araştırmacı ürettiği çalışmaya dahildir; bu da düşünümsellik (reflexivity) kavramını ortaya koyar. Beraberinde taraflılığını, deneyimlerini ve değerlerini getirerek araştırmasına katar (Cresswell, 2007, s. 183). Fenomenolojide araştırmacı, nesnel bir çalışma gerçekleştirebilmek için, bu bagajı kenara bırakarak kendi deneyimlerini "ayraca alır" (bracketing); yani ele aldığı fenomen ile ilgili deneyim ve görüşlerini yazıya dökmesinin ardından çalışmasına başlar. Böylece, ön yargılarının ve tahminlerinin farkına varır; onları sahiplenir ve süregiden çalışmasında özdüşünümsel olarak akıl yürütmeyi tercih eder.

Bu araştırma kapsamındaki görüşmeler, hâlihazırda çevirmenlik yapan veya Mütercim Tercümanlık Bölümlerinde öğrenci olan beş engelli çevirmenle, Temmuz 2018-Şubat 2019 arasında yapılmıştır. Görüşmelerden önce gizliliğe ve ses kaydı alınacağına ilişkin onay formu katılımcılara okunmuş ve katılımcılardan imza alınmıştır. Ses kayıtlarının çeviri yazısı Burcu Taşkın tarafından yapıldıktan sonra saha notları ile birlikte veri analizleri gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların isimleri ve çalıştıkları kurumlar onay formunda da belirtildiği üzere gizli tutulmuştur. İsimlerinin yerine harf kodu verilmiştir. Toplamda 140 dakika görüşme, 35 sayfa çeviri yazı bulunmaktadır.

Tablo 1: Katılımcıların Çevirmenlik Deneyimlerine İlişkin Bilgiler

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Çeviri Dili	Engel Türü	Çevirmenlik Deneyimi
BB	E	21	Almanca	Görme	Yok (öğrenci)
İÇ	E	24	İngilizce	Görme	2 yıl (serbest)
HK	K	34	İngilizce	Görme	11 yıl (özel, kurum)
DY	K	39	İngilizce	Görme	10 yıl (kurum)
ZT	K	56	Almanca	Ortopedik	19 yıl (çeviri bürosu)

3.1 Çeviri Sektörü: Mücadeleli Alan

Çevirmenlik deneyimlerine ilişkin bilgileri yukarıda yer alan engelli çevirmenlerin alanda nasıl bir mücadele içinde oldukları Daniel Simeoni'nin çevirmenin habitusu kavramı üzerinden değerlendirilebilir. Simeoni, "The Pivotal Status of the Translator's Habitus" (1998) başlıklı makalesinde zaman içinde çevirmenlik mesleğinin itaatkârlıkla özdeşleştiğini ve çevirmenlerin boyun eğer tavidan hâlâ kurtulamadıklarını vurgulamıştır. Diğer bir deyişle çevirmenler, içgüdüsel olarak çeviri sürecinde işverenin, yayınevının politikalarına ve toplumun sosyo-politik durumuna uygun olduğunu düşündükleri seçimler yapmaktadır. Simeoni bunu çevirmenin "içselleştirilmiş konumu" olarak kavramsallaştırır (Simeoni, 1998, s. 12). Diğer yandan Rakefet Sela-Sheffy saf boyun eğişe karşı çıkmakta; çevirmenlerin yalnızca boyun eğmediklerini, kendi çıkarları ve amaçları doğrultusunda da birtakım kararlar alıp harekete geçtiklerini söylemektedir. Dolayısıyla çevirmenler, sembolik sermayelerini arttırmak için bazı stratejiler uygularlar (Sela-Sheffy, 2008, s. 609-610). Sela-Sheffy, çevirmenin sembolik sermayesini arttırmasının, onun çalışma şartları ve ücret konusunda işverene karşı elini güçlendireceğini ve istediği koşulları sembolik sermayesi sayesinde daha kolay kabul ettirebileceğini belirtmiştir (Sela-Sheffy, 2014, s. 48). Engelli çevirmenler böylesine rekabetçi bir alanda sembolik sermayelerini artırabiliyorlar mı? Engelli olmayan meslektaşlarına nazaran piyasada nasıl bir ayrımcılıkla karşılaşılıyorlar? Araştırmada verilen yanıtlar kapsamında birtakım temalar elde edilmiştir. Katılımcıların harf kodları ve çeviri yazıdan olduğu gibi aktarılan yorumları tablonun içinde; araştırmacının değerlendirmeleri ise tablonun dışında verilmiştir.

3.1.1 Engelli Çevirmene Karşı Ön Yargılı Yaklaşım

Engelli bireyler, ayrımcılıkla gündelik hayatlarında yüz yüze geldikleri gibi iş hayatlarında da mücadele etmek durumunda kalırlar. Aldıkları eğitim veya sahip oldukları iş tecrübesi, işverenin gözünde önem arz etmeyebilir. İşveren onları "çevirmen" olarak değil, "engelli" olarak görür ve öyle muamele eder:

ZT: Aaa dedi, senin kendine hayrın yok, tercüme mi yapacaksın, dedi. Çok zoruma gitti. Oturdum güzelce bi ağladım.

HK: Hepsinden ayrılmamın nedeni aslında birazcık acemilikti. Yani ayrılmazdım şimdiki aklım olsaydı. Ama çok mutsuz olmuştum. Bana bir şey tercüme ettiriyorlardı ve o tercüme ettirdikleri şeyi başka birine daha önce tercüme ettirmiş olduklarını gördüm.

ZT'nin bedensel engeli karşısında çeviri bürosuna gelen bir müşterinin verdiği tepkiye göre, engelli çevirmenin "kendine hayrı" olmadığı için yaptığı çevirinin de başarılı olması beklenmemektedir. Engelli birey burada çevirmen kimliğinden bağımsız bir şekilde değerlendirilmiştir.

HK ise "Önceki işinizden nasıl ayrıldınız?" sorusuna yanıt olarak, özel sektörde çevirmen olarak yaşadığı bu olayı aktarmıştır. Görme engelli HK'nin Çeviribilim Bölümü mezunu yetkin bir çevirmen olmasına rağmen işverenin yine de kendisine güvenmeyip işleri "gören" bir çevirmene tekrar yaptırdığını anlaması, işten ayrılmasına zemin hazırlamıştır.

Benzer ön yargılı yaklaşımlar, herkese tanınan deneme çevirisi veya kendini işverene kanıtlama olanağının engelli çevirmenlere verilmediği durumlarda da görülmektedir:

İÇ: Denememe çok izin verilmeden ilk etapta ama siz görmüyorsunuz, film altyazısını nasıl çevireceksiniz falan gibi bir tepkiyle karşılaştım. Gerçi yapamadım ama en azından deneme hakkımın elimden alınmamasını isterdim.

İşe başvuruyorum. Engelli olduğumu söylüyorum, gözlerimin görmediğini, görme problemimin olduğumu söylüyorum. Çeviri bürosundan şöyle bir yanıt maili alıyorum. İşte bizim büromuzda çok fazla masa var, sandalye var. Siz bunlara çarpabilirsiniz. Ya da işte bizim asansörümüz yok ve üç kat merdiven çıkılması gerekiyor ve siz bunda zorlanabilirsiniz. Hani evet, bunu uyarı niteliğinde söyleyebilirler. Yani erişilebilir bir firma değiliz, diyebilirler ama bunu bir reddetme gerekçesi olarak söylemeleri, hani kararı onlar vermesin, kararı ben vereyim.

HK: Bir de tabi görme engelli olduğum için materyalleri, o sunumları power pointleri bilmem neleri de hâkim olamayacağım için ekranda yansıyanlara da hâkim olamayacağım düşünülüyordur muhtemelen. Ben konuşmadım onu, tartışmadım yani kimseyle. Bu benim düşüncelerim yani.

Diğer tercüman arkadaşlarım sadece o kişilerin söylediklerine odaklanmıyorlardı, ekranda gösterdiklerine de konuşanların ekranda gösterdiklerini de referans alıyorlardı. Onsuz da ben öyle hâkim olamam tabi, ben de öyle düşünüyorum, ama ardıl çeviriyi daha rahat yapabileceğimi düşünüyorum mesela. Simultaneyi yapamam ama ardıl çeviriyi yapabilirim aslında.

Görme engelli İÇ, yaptığı ilk iş başvurularından bahsederken maruz kaldığı olumsuz yaklaşımları aktarmıştır. İşverenin İÇ'ye hiç deneme şansı vermemesi, görme engelli olmasından kaynaklanan ön yargıyı gözler önüne sermektedir. İÇ yerine gören bir aday olsaydı, kendisine deneme çevirisi yaptırılacaktı. İkinci alıntıda ise yine İÇ, yaptığı başka bir iş başvurusunu anlatmaktadır. İşverenin, kendisini doğrudan reddetmemek için başvurduğu bahanelerin ne kadar incitici olduğunu ve bu ön yargılı tavrın, yani kendisine şans verilmemiş olmasının, ayrımcılık olduğunu belirtmiştir. Aynı şekilde HK, çalıştığı kurumun kendisini toplantılara sözlü çeviri için götürmediğinden bahsetmiştir. Ayrımcı konuşmalara maruz kalmamasına rağmen toplantılara götürülmemesinin sebebinin görme engelli olmasından kaynaklandığını düşünmektedir. Engeli yüzünden simultane çeviri yapmasının zor olduğunu bilmesine rağmen ardıl çeviri için kendisine fırsat verilmemiş olması önyargılı bir yaklaşımdır.

Bu gibi yaklaşımlar ve baştan savmacı tutumlar işverenlerde olduğu kadar öğretim üyelerinde de görülmektedir. Katılımcılara üniversitede çevirmenlik eğitimi aldıkları sırada ne gibi olumsuzluklarla karşılaştıkları sorulduğunda, öğretim elemanlarına yönelik benzer yanıtlar alınmıştır.

İÇ: İşte, hoca direk hani, bu bilgisayarlar senin bildiğin bilgisayarlara benzemez, senle mi ilgileneceğim, yirmi tane arkadaşın var onlarla mı ilgileneceğim. Zaman zaten kısıtlı, gibi bahanelerle, sen derse gelme, ben senin notunu halledeyim. İşte, iyi bir notla geç. Zaten sen bilgisayarı az ya da çok kullanıyorsundur, gibi şeylerle derse bile gitmeden BA gibi bir notla geçmiştim. Ama yani IT ile ilgili lokalizasyon falan derslerini de aynı hoca verdiği için bu hocadan seçmeli ders alamadım tabi ki. Zorunlu derste bunu yapan seçmeli derse hiç almaz, diye düşündüm.

HK: Tek belki uğramış olabileceğim ayrımcılık, simultane tercümanlık yapmama, yani sertifika verilmemesiydi. Hani o kadar yokluğa şeye rağmen en azından daha bir dahiliyetçi olunabilirdi diye düşünüyorum kendi adıma. Bu yapamaz deyip de geçilmemeliydi diye hissediyorum. Yine yapmazdım belki ama en azından bir sertifikam olsaydı, iyi olurdu. Pek bir fırsat tanınmadı o hususta.

İÇ ve HK on yıl ara ile aynı üniversitenin Çeviribilim Bölümünden mezun olmuşlardır. İÇ için Bilgisayar Destekli Çeviri Araçlarını kullanabilmek, piyasaya yeni atılan bir çevirmen olarak büyük önem arz etmektedir. Ancak görüldüğü gibi, öğretim elemanının baştan savmacı tutumu yüzünden İÇ çeviri sektörüne, görebilen sınıf arkadaşlarından daha dezavantajlı bir konumda giriş yapmıştır. HK ise sözlü çeviri alanında eğitim gören arkadaşlarına oranla başarılı olamayacağını düşünse de kendisine bir deneme fırsatı bile verilmemiş olduğunu vurgulamıştır.

Çevirmen yetiştiren öğretim elemanlarının bu tavrına karşılık İÇ'nin eleştirisi ve tavsiyesi şu şekildedir:

Bu alanda hocaların daha çok tavsiyeye ihtiyacı var yani. Bir öğrenciye ders vermek için Trados bilmen gerekiyor ve öğreniyorsan, engelli bir öğrenciye ders verirken de en azından bir ekran koruyucunun çalışma mantığını

öğrenmen gerekiyorsa, onu da öğreneceksin yani. Ben akademisyen oldum, bitti olmaz böyle bir şey. Yani sonuçta bunu da bilmek zorundasın. Ki senin bağlı olduğun bölüm engelli bir öğrenciye dört yıllık bir eğitimi, eşit şartlarda bir eğitimi taahhüt ediyorsa sen de o taahhüde uymak zorundasın.

3.1.2 Engelli Çevirmenlerin Önündeki Erişilebilirlik Engeli

Ön yargılı işveren ve öğretim elemanlarının yanı sıra engelli çevirmenlerin çeviri piyasasında avantajlı konum alabilmelerinin önünde bir de erişilebilirlik engeli bulunmaktadır. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Erişilebilirlik İzleme ve Denetleme Yönetmeliğine (2013) göre erişilebilirlik, “binaların, açık alanların, ulaşım ve bilgilendirme hizmetleri ile bilgi ve iletişim teknolojisinin engelliler tarafından güvenli ve bağımsız olarak ulaşılabilir ve kullanılabilir olması” şeklinde tanımlanabilir. Yönetmelik uyarınca “Umuma açık hizmet veren her türlü yapı ve açık alan ile toplu taşıma araçlarının sahibi olan gerçek ve özel hukuk tüzel kişilerine her bir tespit için bin Türk Lirasından beş bin Türk Lirasına kadar idari para cezası uygulanır”. Yönetmelikte belirtilen idari para cezalarına rağmen erişilebilirliğin sağlandığı ve sorunların ortadan kalktığı söylenemez.

Fiziki şartlardan sonra en büyük erişilebilirlik sorunu yazılımlar ile ilgilidir. Çeviri sektörünün olmazsa olmazı SDL Trados gibi BDÇ araçları, görme engelli çevirmenlerin kullandıkları ekran okuyucu yazılımlar ile uyumlu şekilde çalışmamaktadır. Bu yüzden görme engelli çevirmenler ve çeviri öğrencileri, bu programların eğitimini alamamakta ve dolayısıyla görebilen çevirmenler kadar verimli çalışmamaktadırlar. Araştırmaya katılan görme engelli çevirmenlerden bazıları bu sorundan yakınırken, diğerleri de BDÇ araçlarının ekran okuyucu ile uyumlu olup olmadığını bile bilmediklerini, bu yüzden kullanmayı hiç denememiş olduklarını belirtmişlerdir:

DY: Arkadaşlarım Trados kullanıyorlar ama ekran okuyucuyla uyumlu olup olmadığını tam bilmediğim için ben kullanmıyorum. Belki kullansam daha hızlı çeviri yapabilirim.

HK: Ben kuruma daha ekran okuyucu bile aldırmadım. Trados’u nasıl aldıracağım onu da bilmiyorum.

BB: Hayır, denemedim çünkü nasıl kullanılacaklarına dair bir fikrim yok. Tercümanlık bloğu vardı bir tane. Yabancı bir tercümanlık bloğu, o bilgi veriyordu aslında. Ama nasıl indireceğim hakkında bile bir fikrim yok.

İÇ: Çeviri alanında şirketlerin beklediği belli programlar var çeviri programlarını kullanabilmek gerekiyor. Onlar görme engelliler için erişilebilir değil. Körler için erişilebilir olanlar Türkiye standartlarında kabul görmüyor. Bu nedenle benim çalışabileceğim şirket sayısı çok düşüyor. Alanım sınırlanıyor. Pazarda kendime yer bulmam çok sıkıntılı oluyor.

BDÇ araçlarının erişilebilir olmaması DY ve HK gibi tecrübeli kurum çevirmenlerinin sembolik ve ekonomik sermayelerini etkilemezken İÇ gibi piyasaya yeni atılmış bir çevirmen için dezavantaj yaratmaktadır. BB henüz öğrenci olduğu için bu sorunu yaşamamıştır, ancak bu ve benzeri akademik çalışmaların yanında, engelli çevirmenlerin bir araya gelecekleri bir platform oluşturulmasının gerekliliğini vurgulamıştır.

Erişilebilirlik engeli, engelli çevirmenlerin karşısına üniversite eğitimi sırasında da çıkmaktadır. Yabancı dil kitapları ve dersliklerde kullanılan tahtalar, görme engelli öğrenciler için sorun teşkil etmektedir. Bunun yanı sıra Braille baskıların bulunamaması ve bilgisayar teknolojileri kullanılan derslerde karşılaşılan sorunlar da yine erişilebilirlik kapsamında değerlendirilebilir:

BB: Alıştırmalarda sorun yaşıyordum. Kitaplar da resimli olduğu için düzgün taranamıyorlardı hazırlık kitapları. Bu yüzden kendi çalışmalarımı geliştirmek zorunda kaldım açıkçası Almancamı hazırlıktayken.

Eğer ders Türkçeyse, çünkü Türkçe dersler de var yani, Türkçeyse bilgisayarına not alıyorum. Almancaysa tam olarak not alamıyorum çünkü dilim direk not alabilecek kadar gelişmedi Almancada; o yüzden onu ya ses kaydı alıyorum ya da şey yapıyorum. Hoca bana not yolluyor.

Belki de tahtadan işliyorlar dersi. Tahtayı her zaman göremediğim için çok dikkatimi toplayamıyor olabilirim derse karşı. Ama dersten sonra çalışıyorum ve bu benim derslerimde olumsuz bir etki yaratmıyor yani dersi derste dinleyememek.

HK: Çünkü materyalim yoktu zaten, yetersizdi. O yüzden tercümede çok başarılı olamıyordum, çünkü yazılı kaynağı elde edemiyordum, kabartma printer yoktu, bilmem neydi.

İÇ: Zorunlu dersti, yani bölümdeki bütün öğrenciler bu dersi almak zorundaydı. Ve derste de zaten temel bilgisayar bilgisi falan veriliyordu. Onlarda sıkıntım yok ama, hani Trados, MemoQ falan onların da basit çalışma prensiplerinden bahsediliyordu. Bu dersi de arkadaşlarımla birlikte alamamış olmak onlardan biraz geri plana düşürdü beni.

Çevirmenlik öğrencisi olan BB sınıf arkadaşlarına kıyasla daha çok ders çalışmak zorunda olduğunu belirtmiştir. “Burada çok fazla ders çalıştığım için sosyal hayatımdan feragat ediyorum. Bazen arkadaşlarım çağırdığında gitmediğim oluyor. Ama bunun benim gelişimim için gerekli olduğunu düşünüyorum”. Bazen de gören arkadaşlarının bazı konularda kendisinden daha avantajlı olduğunu düşündüğünü belirtmiş, bu gibi düşüncelerin moralini bozduğunu vurgulamıştır. HK de yine materyallere erişemediği için sözlü çeviri sertifikası alamadığından bahsetmektedir. HK ilköğretimini görme engelliler okulunda tamamladığı için Braille okumaya alışkındır. BB ve İÇ ise kaynaştırılmalı eğitimden gelmektedirler ve Braille yerine dijital formattaki kaynakları tercih etmektedirler. İki şekilde de üniversitelerde kaynaklara erişim sorunu bulunmaktadır.

4. Sonuç Gözlemleri

Bu makalede Çeviri sosyolojisi ışığında Bourdieu'nün habitus kavramı üzerinden engelli çevirmenlerin mesleki alandaki konumları incelenmiştir. Bireylerin deneyimlerini görünür kılan Fenomenolojik yaklaşım benimsenerek yüz yüze yürütülen derinlemesine görüşmelerden elde edilen verilerin değerlendirilmesi ile bu çalışma kapsamında iki önemli tema üzerinde durulmuştur. Bunlardan biri, görüşmelerde de sıklıkla dile getirildiği üzere, ön yargılı yaklaşımlardır. Engelli çevirmenler, ön yargılı yaklaşımlarla hem işyerinde hem de üniversite eğitimi sırasında karşı karşıya kalmaktadırlar. Çevirmen kimlikleri, eğitim ve deneyimleri göz ardı edilerek her dönemde kendilerine, ZT'nin deyişiyle, "özürlü muamelesi" yapılmaktadır. Bu ve benzeri toplumsal ayrıtırmalar ile mücadele ederken bir yandan da erişilebilirlik engeline takılmaktadırlar. Bu engel, özellikle çeviri için kullanılacak metinler ile ders materyallerinin erişilebilir formatta olmaması şeklinde kendini göstermektedir. Bunun yanı sıra, BDÇ araçlarının ekran okuyucu yazılımlarla uyumlu olmaması, görme engelli çevirmenlerin mesleki yeterliliklerine ket vurmakta, onların sembolik sermayelerine, dolayısıyla da ekonomik sermayelerine büyük zarar vermektedir.

Bütün bu engellere ek olarak engelli çevirmenler, çeviri sektöründe "prezantabl olma" gerekliliği gibi bir duvara daha çarpılmaktadırlar. Bu yüzden çalıştığı kurumda toplantılara çevirmen olarak dahil edilmediğini belirten HK'nin sözleriyle, "hâkim de olamıyor engelli. Çünkü biraz estetik kaygı da söz konusu. Ayağı aksayan, gözü görmeyen... halbuki adalet tanrıçasının gözleri kapalı aslında ama... var biraz estetik kaygılar". Bu yüzden engelli bireyler istedikleri her alanda meslek sahibi olamıyorlar, yani tercih edilmiyorlar. Dahası, perde arkasında kalan, hatta kendi yetenek ve eğitimlerine uygun olmayan meslek dallarında istihdam ediliyorlar.

Görüşmelerde elde edilen veriler değerlendirildiğinde, engelli çevirmenlerin hâlihazırda zor şartlara sahip olan çevirmenlik alanında uygun şekilde konum alabilmelerinin önünde pek çok engel bulunduğu görülmektedir. Bu çalışma, engelli çevirmenlerin mesleki alanda istedikleri şekilde konum almalarının önündeki engelleri su yüzüne çıkarmak ve sorunlarını görünür kılmak amacıyla yürütülmüştür. Akademi ve sektördeki farkındalığın artırılması ile bu engellerin kaldırılması hedeflenmektedir.

Yapılan ve gelecekte yapılması planlanan benzer çalışmalar, engelli çevirmenlerin ve farklı mesleklerde çalışan engelli bireylerin konumlarına ışık tutacaktır. Bununla birlikte geleneksel olarak istihdam edildikleri meslekler haricinde eğitim almak ve çalışmak isteyen engelli bireylere de örnek teşkil edecektir. HK'ye göre bu araştırma "belki görme engellilerin diğer meslekler, ya da diğer engellilerin farklı meslekler seçebileceği hususundaki görünürlüğü, farkındalığı artırabilecektir."

Kaynakça

- Bogenç Demirel, E. (2014). Çevirinin Bourdieu sosyolojisiyle yapılan yüzü, çeviri sosyolojisi. *Cogito*, 76, 402-416.
- Bourdieu, P. & Wacquant, L. (2010). *Düşünümsel bir antropoloji için cevaplar*. (Nazlı Ökten, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bourdieu, P. (2013). *Bilimin toplumsal kullanımları*. (Levent Ünsaldı, Çev.). Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Bourdieu, P. (2015). *Devlet üzerine*. (Aslı Sümer, Çev.). İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Creswell, J. W. (2007). *Qualitative inquiry and research design*. Thousand Oaks: Sage.
- Durkheim, E. (2013). *The rules of sociological method and selected texts on sociology and its method*. Steven Lukes (Ed). (W. D. Halls, Çev.). Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Erişilebilirlik İzleme ve Denetleme Yönetmeliği. (2013, 20 Temmuz). Resmi Gazete. (Sayı: 28713). Erişim adresi: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/07/20130720-9.htm>
- Figiel, W. (2015). Teaching translation and interpreting to students with vision impairments. Paulina Pietrzak & Mikołaj Deckert (Ed.). *Łódź Studies in Language: Constructing Translation Competence*, 39, 193–207. doi:10.3726/978-3-653-05760-7
- Figiel, W. (2018). Levelling the playing field with (in)accessible technologies?. *Między Oryginatę a Przekładem*, 24(41), 75-88. doi:10.12797/MOaP.24.2018.41.04
- Gouanvic, J. (2010). Outline of a sociology of translation informed by the ideas of Pierre Bourdieu. *MonTI 2: Applied Sociology in Translation Studies*. (L. Schultz, Çev.). O.D. Fouces & E. Monzo (Ed.). Universidad de Alicante, 2, 119-129. doi:6035/MonTI.2010.2.6
- Kellett Bidoli, C. J. (2003). The training of blind students at the SSLMIT Trieste. *The Interpreters' Newsletter*, 12, 189–199. Erişim adresi: <http://hdl.handle.net/10077/2483>
- Moustakas, C.E. (1994). *Phenomenological research methods*. Thousand Oaks: Sage,
- Rodriguez Vazquez, S., Fitzpatrick D. & O'Brien S. (2018). Is Web-Based Computer-Aided Translation (CAT) Software usable for blind translators. K. Miesenberger & G. Kouroupetroglou (Ed.), *Computers Helping People with Special Needs. ICCHP 2018. Lecture Notes in Computer Science* (ss. 31-34). Springer, Cham. doi:10.1007/978-3-319-94277-3_6
- Rodriguez Vazquez, S. & Mileto, F. (2016). On the lookout for accessible translation aids: current scenario and new horizons for blind translation students and professionals. *Journal of Translator Education and Translation Studies (TETS)*, 1(2). 115-135. Erişim adresi: <https://archive-ouverte.unige.ch/unige:88953>
- Seidman, I. (2006). *Interviewing as qualitative research: A guide for researchers in education and the social sciences*. New York: Teachers College Press.
- Sela-Sheffy, R. (2008). The translators' personae: Marketing translatorial images as pursuit of capital. *Meta*, 53(3), 609– 622. doi:10.7202/019242ar

- Sela-Sheffy, R. (2014). Translator's identity work: Introducing micro-sociological theory of identity to the discussion of translator's habitus. G.M. Vorderobermeier (Ed.), *Remapping Habitus in Translation Studies* (ss. 43-55). Amsterdam: Rodopi.
- Simeoni, D. (1998). The pivotal status of the translator's habitus. *Target*, 10(1), 1-39. doi:10.1075/target.10.1.02sim